

НАЙХОРОБРІШІ ІЗ ПРЕКРАСНИХ:

Героїчні постаті жінок-воївниць дніпровського Низу на тлі епохи

**Олександр
КРИВОШІЙ,**
кандидат
історичних наук

Автори переважної більшості підручників і посібників з історії України XVI – XVIII століття, в контексті розповідей про Запорозьку Січ та українське козацьке військо, не оминають увагою реалії побуту та повсякденного життя козацької спільноти. Більшість описів козацького життєустрою побудовано за такою логікою: загальна характеристика запорозького козака (характеристика реєстрового козака, як правило, відсутня); місце проживання козаків, їхній побут та розваги; козацька віра і церква.

А от інтерес до сімейно-шлюбних традицій козаків-запорозьців, як правило, зводиться до козацького аскетизму, себто відречення козаків від сімей і концентрації їхніх моральних, розумових і фізичних зусиль на військовій справі та до суворої заборони появи жінки на Січі¹. А мірилом ставлення козацтва до жінок сучасні автори ще й досі обирають широковідому українську пісню про необачного Сагайдачного:

*«Що проміняв жінку
На тютюн та люльку...».*

Безшлюбний», скептично налаштований до жіноцтва козак подається, в модерній літературі, як незаперечний український архетип чоловіка та основна складова частина моделі ранньомодерного українського соціуму. У такому ідеалі чоловіка, твердять дослідники, відбилася вся українська історія, «а особливо історія XVII ст. з його прагненням до освіти, миру, людяності і водночас із безконечними війнами, безконечними смертями в ім'я віри і свободи»². Це при тому, що формування козацтва було лише одним з аспектів багатогранного культурного й суспільного життя українського народу XVI – останньої чверті XVIII ст.

Так поза обрієм зацікавлення українських науковців, вчителів, школярів і студентів опинився один із найжиттєвіших відомостей старого українського громадянства – жіноцтво, а пройдений шляхтянками, міщанками, козачками і простими селянками шлях наче провалився, залишаючи чорну прірву в нашому історичному пізнанні... А може жінки козацького Запорожжя і справді не залишили вагомого історичного сліду, достатнього для відтворення образу жіночої активності? Відповісти на

поставлене запитання можна лише відкривши для нового прочитання ті сфери людського життя, які ще до недавнього часу вважалися неважливими в контексті позитивістського аналізу – повсякденність, приватне життя, традиції і звичаї. Тобто ті сфери, з якими найчастіше пов'язували будь-яку жіночу активність. Звернення до історії повсякденності в цьому контексті є, на наш погляд, цілком виправданим, бо без детального вивчення уявлень людини про оточуючий її світ неможливо зрозуміти механізми взаємодії населення країни, регіону або навіть того чи іншого населеного пункту із оточуючим його навколишнім середовищем. Історія повсякденності – це історія тих, хто непомітний для великої історії, хто включений в історичний процес як пересічна людина. Таким чином, центральними в аналізі повсякденності виступають життєві проблеми тих, хто залишився безіменним в історії. «Структури повсяк-

денності» охоплюють усе те, з чого складається життя людини: її умови, потреби (харчування, житло, одяг, прикраси, взуття), а також увесь спектр відповідних взаємин, вчинків, бажань, ідеалів, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку людей, індивідуальну і колективну практику, форми комунікацій³.

Історична реконструкція минулого лише на основі державницьких, ідеологічних, соціально-політичних, воєнних та культурно-мистецьких параметрів не є доволі вичерпною. Бо реалізація цілого ряду взаємозв'язків, які склалися в українському суспільстві /людина і людина, людина і побут, людина і війна, людина і релігія, людина і влада/ неможлива без присутності жіночого чинника. Вияснення механізмів функціонування

¹ Концепцію про існування за дніпровськими порогами чисто «партіархатної республіки» розробили вітчизняні історики Аполлон Скальковський, Пантелеймон Куліш та Дмитро Яворницький. Згідно з нею, постать жінки в межах Вольностей Війська Запорозького Низового розглядалася козацтвом як небажана, а то й меншвартисна. Інтерес науковці до становища жінки в запорозькому-козацькому соціумі зводився, як відомо, до козацького аскетизму та виголошеної П. Кулішем в середині XIX ст. тези: «Не ступай бабо ногою у сичовий Кіш, лучче в домовину» (Цит. за: Куліш П.О. Твори / П.О. Куліш - Т.ІІ - К.: Дніпро, 1989. - С. 417). Ця теза, очевидно, відповідала уявленням автора і тогочасній історичній науці про статус та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорожжя.

² Макаров А. Козацтво і бароко. // Запорожці: До історії козацької культури / Упорядк. тексту, передм. І. Кравченка. Упорядк. іл. матеріалу Ю. Іванченка. - К., 1993 - С. 280.

³ Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) // Доба. - 2002. - №3. - С. 8.

конкретної системи, в якій реалізувалася соціальна поведінка людини, повинне включати в себе не тільки економічну, політичну чи воєнно-промислово основу її життєдіяльності. Важливе місце повинно належати і мікросередовищу, в якому жив конкретний індивід, керуючись його обов'язковими нормами поведінки, духовною орієнтацією та стереотипами морально-етичних цінностей. Те, як людина і суспільство дивляться на проблему, окреслює межі цієї проблеми, а опис реальності, учасниками та очевидцями подій, як правило, впливає як на саму реальність, так і на її сприйняття та подальше усвідомлення.

Річ у тім, що ще в середині XIX ст. зусиллями знаних вітчизняних істориків Аполлона Скальковського, Пантелеймона Куліша та Дмитра Яворницького, у відповідності з існуючими на той час тенденціями часу і місця⁴, була сформульована концепція, згідно з якою постать жінки в межах Вольностей Війська Запорозького Низового, розглядалась козацтвом як небажана, а то й меншовартісна⁵. Посилаючись на «регулу» — неписаний статут Запорозького товариства, А. Скальковський навіть твердив, що всі чини і звання війська Запорозького, від кошового до полкового хорунжого, одержувало тільки товариство, тобто нежонаті козаки, одружені ж ніякого чину і посади обіймати не могли. Право сидіти зимівниками, також могло мати тільки товариство зі своїми служителями, або молодиками, записаними по куренях або ні, але теж холостими. Батько міг жити «із синами або родичами, якщо ці останні по куренях вважалися, але жодної жінки в зимівниках не було і бути не могло»⁶. Відтоді, історіографічний штамп про «безшлюбність» запорозького козацтва та небажаність присутності жінки в межах військового табору — Січ — став відправним пунктом усякого мислення при розгляді питань пов'язаних із історією запорозького козацтва та українського козацького війська.

Отож, аби в'яснити чи відповідає дійсності винесена у заголовок нашої статті теза про присутність в культурному просторі козацького

Запорозжя героїзованих сценаріїв воєнної активності жінок, спробуємо подивитись на пройдений шлях-тянками, міщанками, козачками та простими селянками шлях, крізь призму світоглядних уявлень і традицій життєустрою людей тієї епохи. Для цього, відгородивши мозок від вірусу сучасності, ще раз вчитаемось в сторінки архівних джерел та козацьких літописів, у сюжети легенд і переказів з теренів колишнього Запорозжя, рядки історичних пісень і дум, які й досі зберігають дух козацької епохи.

Шукаючи «сліди» жіночого повсякдення козацького Запорозжя, будемо «збирати все, що залишили по собі люди», мешканці цього регіону, «критично відтворювати і ретельно аналізувати щонайменші свідчення» про минуле цього краю... Підкреслимо, що проблема відсутності або наявності «слідів» жіночого повсякдення в традиціях степового соціуму сама по собі значно важливіша, аніж це видається на перший погляд. Адже вироблена соціумом традиція, являється, як правило, беззаперечною можливістю входження індивіда, мікрогрупи, чи соціального прошарку в історію. Через традицію (її наявність), можна вписатися, в конкретний історичний період, знайти своє місце, а значить і легітимізуватися⁷.

Південний степ, сформував на цій території відмінний від існуючих тип життєустрою та людської особистості. Степовий соціум був зовсім не схожий на замкнуте, затиснуте в лещата релігійного догматизму,

розділене щільними становими перегородками, суспільство середньовічної Європи. Вартість і значимість особистості в цьому соціумі визначалася більше за особистими якостями індивіда, аніж за його приналежністю до якоїсь соціальної групи чи стану. Степ був краєм особистої волі та великих можливостей. Він притягував до себе людей пасіонарних, здатних до дії та вчинку чоловіків і жінок. Не можна не погодитись з тим, що, особливі умови життя на «пограничних» землях, сприяли виробленню у степового населення таких рис характеру, які б забезпечували їм можливість виживання в умовах постійної небезпеки. Мінливий ритм існування, де щохвилини людина мусила бути готовою перейти від мирних занять до війни, покладаючись лише на власну кмітливість, мужність та Божу ласку, вимагав іншого внутрішнього закону й порядку, аніж той, що був вироблений інституціями стабільного світу. Оскільки освоювати Степ, здобувати засоби для існування можна було лише зі зброєю в руках, основним заняттям населення стала військово-промислова діяльність⁸.

Зрозуміло, що в Степу, де сила панувала над правом, зброя, а не закон, розв'язувала більшість суперечок, виховувались люди сильні, енергійні та хижі, які могли оборонитись і від чужих, і від своїх. Подібні обставини життя повинні були відбитись як на чоловіках, так і на жіноцтві. Це, так би мовити, в теорії, а що на практиці? Якою бачили (і чи бачили взагалі) сучасники жінку на татарському пограниччі?

Взявши до уваги застереження Наталі Яковенко про те, що побутова свідомість ординарних людей, форми їхньої соціальної реакції та стереотипи мислення, повинні бути «еквівалентними моделі «високої» культури»⁹ спробуємо побачити відображення героїчного образу жінки та її воєнізованих повсякденних практик у світоглядних уявленнях як еліти литовсько-польської держави, так і ординарних людей — мешканців її східних окраїн. Кожна з культур (культура еліти і культура «мовчазної більшості») формувала свою систему гендерної стратифі-

⁴ В цьому контексті слід мати на увазі той факт, що головною особливістю розвитку суспільних наук в українських землях, що входили до складу Російської імперії в кінці XIX ст., була наявність цінностей подвійної лояльності.

⁵ А. Скальковський, П. Куліш та Д. Яворницький твердили, що козакам-запорозжям, заборонялось не лише одружуватись, бо козак «за втрату цноти (надто в Січі) міг полатитись головою». (Див.: Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького. Дп., 1994. - С. 211) але й приводити жінок на Січ, «будь вона навіть матір'ю, сестрою або сторонньою для козака жінкою». (Див.: Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. - Львів, 1990 - С. 181)

⁶ Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького. Дп., 1994. - С. 74.

⁷ Кривошій О. П. Жінка в культурному просторі Запорозжя. Межі присутності. // Історія в школі. 2011. - №9. - С. 16-21.

⁸ Кривошій О. Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорозжя. Воєнно-історичний аспект // О. Кривошій // Мандрівець. 2011. №5, - С. 20-28.

⁹ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. К.: Критика, 2002. - С. 107

кації, свої ідеали та норми соціотавтевої поведінки, витворювала свій специфічний образ жінки.

Для того, аби побачити ці образи на власні очі, окрім традиційних, залучимо до аналізу й ті історичні джерела, які до недавнього часу вважалися неважливими — історичні пісні, думи, легенди та перекази. Почнемо з аналізу зразків елітарної культури Речі Посполитої XVI - XVIII ст.

Не пізніше 1578 року, шляхтич Свентослав Оржельський, відомий у Великопольщі своєю розважністю та політкоректністю, створив латиномовний рукопис авторських хронік «Справи безкоролів я по смерті безсумнівній Сигізмунда Августа»¹⁰. Описуючи життєустрій «війська Низового» - він, відбиваючи тогочасні уявлення про побут та повсякденність низових козаків, зазначив, що мешкають вони (козаки - О.К.) на берегах та численних островах Дніпрових <Бористенових>; усі піші, будують дивно легкі морські човни, що здатні з легкістю витримувати хвилі морські. На тих човнах спускаються до Очакова, де Дніпро <Бористен> впадає в Чорне море <Понт Евксинський>, і навіть далі за море. Живуть лише зі здобичі. Нападають на суші і на морі на Татар особливо і [на] Турків. Гніздяться з дружинами і дітьми на островах, котрими Дніпро <Бористен> буяє, і можуть виставити до 8,000 жовнів. Назва їх Низовці або Низові, походить з того, що сидять на нижньому Дніпрі <Бористені> (низ слов'янською значить дол.)¹¹.

Художнє відображення сценаріїв повсякденного життя степової молодості кінця XVI — початку XVII ст. знаходимо і в баладі літературного походження «Пісня козака Плахти»¹². Балада, як гадають дослідники, була написана близько 1612 року, а в 1625 році вона була повністю видрукувана в польському збірнику сатиричних творів Яна Дзвонівського «Sejmu Walnego Domowego Artykulow szsc...», Краків, 1625.

Написаний невідомим автором, досить популярний в першій половині XVII ст., поетичний твір відображає грайливу розмову пересічної жінки з головним героєм балади - козаком Плахтою, який зваблює її до поїздки в багаті на волю і небезпеки Запороги:

— Гой, козачейку, пане ж мій,
Що за розкіш мні буде твій?
— Да й вдень будеш коні пасти,
Вночі при мні ляжеш спати.
Опівночі
З всеї мочи
Очучу,
Преврочу
Дівоньку
К серденьку.
Кулина!
— Гой, козачейку, пане ж мій,
Який же буде постілок твій?
— Войлочище під бочище,
А судилище в головище.
В дубровиці
На травиці
Я закрию
І прикрию
Гормаком,
Жупаном
Кулина!
— Гой, козачейку, пане ж мій,
Сподобався ми ся живот твій.
— Любо ж тобі горювати,
Дай преч з тобов поїхати,
— Душе моя,
Я вже твоя.
— Ручку дай
І всьдай.
— Я твоя.
— Ти моя,
Кулина!...
— Гой, козачейку, пане ж мій,
Далек же іще домик твій?
— Уже геть ті Запороги
Конець нашої дороги.
Тут козаки
Все юнаки:
Здобувають,
Пропивають,
Що мають,
Програють.
Кулина!...¹³

Отже, на час створення цитованих нами текстів, у «Запо-

рогах» «на берегах та численних островах Дніпрових», багатих на дикого звіра, рибу та різноманітні небезпеки місцевостях, жили як чоловіки-козаки, так і жінки. Скидається на те, що розроблений А. Скальковським, П. Кулішем та Д. Яворницьким стереотип перманентного «безжонного» сприйняття козаків-запорожців розсипається на порошок, ледь звернемося до змісту створених елітою текстів.

Виходячи з цього, спрямуємо дослідницьку увагу на усні історичні джерела — історичні пісні, легенди і перекази, записані в межах колишнього Запорожжя, історико-географічної області, яка протягом тривалого часу відігравала роль своєрідного культурного центру Нижньої Наддніпрянщини і була тісно пов'язана з утвердженням на історичній арені воявоничої чоловічої спільноти — козацтва.

Почнемо з записаного С. Науменком в Запорізькій області в другій половині XX ст. переказу «На туркені оженися...», який розповідає про повсякденні практики одруженого на туркені! запорожця. «У минулі часи нинішнє село Малинівка Гуляйпільського району називалося Туркенівкою. Старі люди кажуть, що десь років двісті, (на час запису переказу — О.К.) а може, й більше, тому сидів тутечки зимівником якийсь запорожець. Бравий був козарлюга, відважний лицар і добрий хазяїн. Всього в нього було доволі: і бджіл, і скотини, і птиці, і збіжжя. Не було тільки одного жінки. Ну то що ж! Пішов він одного разу з січовим товариством у похід, а повернувся на хутір з молодістю туркенею. Туди-сюди, узяв та й одружився на ній.»¹⁴.

Воєнна активність жінок дніпровського Низу не обмежувалась доглядом за домашнім господарством, вихованням дітей та вигляданням чоловіка-козака з походу (тилова повсякденність)¹⁵.

¹⁰ Вирський Д. «Дискурс про козаків» (характеристики українського козацтва в річпосполитській історіографії останньої третини XVI - середини XVII ст.) / Д. Вирський - К.: Ін-т історії України, 2005. - С. 15-16.

¹¹ Там само - С. 18.

¹² Балада, як гадають дослідники, була написана близько 1612 року (Див.: Українська балада. Антологія. К.: Радянський письменник, 1964. - С. 529), а в 1625 році вона була повністю видрукувана в польському збірнику сатиричних творів Яна Дзвонівського «Sejmu Walnego Domowego Artykulow szsc...», Краків, 1625. В перекладі на українську мову заголовок виглядає так: «Шість статей загального домашнього сейму, що дуже потрібні для усіх станів, а найбільше для тих, на кому іздять жінки, що умлія приборка ти їх, аби їм корилися. Додати до цього й інші смішні для читачів речі. Видав Ян Дзвонівський. Друковано в Олесині на Почаївській вулиці року 1625».

Див.: Українська балада. Антологія. К. 1964. - С. 530.

¹³ Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні XVI - поч. XIX ст. / Уклад. і автор прим. В. Шевчук. - К.: Молодь, 1984. - С. 54-56.

¹⁴ Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини. / Упоряд. і авт. приміт. В.А. Чабаненко. - К., 1990. - С. 229.

¹⁵ Воєнна повсякденність жінок або жіноча повсякденність воєнної епохи являє собою комплекс повсякденно-побутових реалій жінок в яких провідну (нормуючу і формуючу) роль відіграє «воєнний фактор». До воєнної повсякденності автор відносить фронтову повсякденність - самі війни, революції та збройні локальні конфлікти і тилову повсякденність - реалії, що їх супроводжували. Чим довше тривала війна, тим виразніших форм набували життєустрій та морально-психологічні установки традиційних і тимчасових соціальних когорт та жіночих особистостей. Див.: Кривошій О.П. Гендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорожжя у науковому доробку українських істориків (1946-1991 рр.) / О.П. Кривошій // Українознавчий альманах. К., 2013. - Вип. 11. - С. 140-141.

У записаному Д. Яворницьким на Катеринославщині (в межах колишніх Запорозьких Вольностей) переказі «Могила Настина» (в інших варіантах «Могила Насті») відображено зовнішній вигляд та окремі сценарії повсякденного життя відважної отаманши на ймення Настя. Переказ розповідає про те, що Настя носила шаблю, шаровари, шапку і «держала у себе ватагу козаків, а ніхто того не знав, що вона дівка... Кілька років правила вона за козака. А як умерла, то тоді тільки й дізналися, що вона дівка»¹⁶. Сила і хоробрість цієї жінки, очевидно, були настільки великими, а її дії, як ватажка, настільки вправними, що козаки навіть не здогадувались про те, що ними керує «отаманша». Як бачимо, образ жінки-войовниці, включає в себе, в даному випадку, доволі розповсюджену на українських землях в XVI — першій половині XVII ст., традицію перевдягання в чоловічий одяг, підмальовування вусів, гоління голови і т. ін. Інформацію про це подають не лише усні джерела, а й ряд письмових. За твердженням італійського і польського історика початку XVII ст. Олександра Гваньїні, серед загиблих захисників замку Прухнік на Поділлі (опис подій 1524 року) були знайдені тіла переодягнених у чоловічий одяг жінок. «Для того, аби їх не розпізнали, жінки поголили собі голови...»¹⁷.

У переказі, записаному краєзнавцем А. Ковальовим на Дніпропетровщині (межах колишніх Запорозьких Вольностей), розповідається про героїчні дії козачки Варвари - дружини сотника Семена Мотори¹⁸. Кодацька сотня Семена Мотори брала активну участь у повстанні під проводом гетьмана Якова Острянина (1638). Особливо відзначилась ця Варвара під час захисту по-

встанського табору біля Жовни на на р. Сулі. Острянин, нібито, доручив Варварі Моторі стріляти особливо важливих персон у ворожому таборі, приставивши шість козаків заряджати мушкети та готувати стріли для неї. За переказом, розвідники Потоцького виявили, що джерелом «особливого зла» з боку козацького табору є відьма, яка безпомилково підстрілює ротмістрів та вельмож. Переміжчик реєстровець повідомив, що та відьма зветься Варварою Кодак. Потоцький, нібито, наказав відкривати гарматний вогонь «по всякій жінці, яку буде помічено в козацьких шанцях»¹⁹. Дуже багато жіноцтва полягло від розривів порохових ядер, серед них, за переказом, загинула і Варвара Мотора....

Героїчною була і воєнна активність безіменної сестри козака Супруна, яка воювала з ворогами на татарському «пограниччі»:

*«Гей, а не вспіла а рідна сестра
Супрунові листи получитьи,
Як почала своїм добрим конем,
Як огнем, летіти.*

*— Ой, і здоров, здоров, а ти,
милий брате,
Чом не дав до сестри знати?»*

*Почав битись, воювати,
Не дав сестрі знати.*

Ой не вспіла тая сестра

З коника упасти,

Почала бусурманців в полон гнати.

— Ох і зоставайся здоров,

*милий брате,
та давай же ти сестри завчасу
вже знати.*

*— Сестро ж моя дорогая,
Яка ж ти слуга сильная!»²⁰*

Сучасник розгрому підрозділу козацького полковника Донця під містом Заславем, польський поет середини XVII ст. М. Кучкаревич, зазначав, що ввірвавшись в козацький табір, поляки захопили

«козацьку чарівницю Солоху», яку спочатку піддавали тортурам, а потім, за твердженням Кучкаревича, спалили. Автор козацького літопису Самійло Величко, описуючи бій під Заславем, також наголошує на участі в ньому принаймні двох жінок — сестри полковника Донця, яку визначає як учасницю козацького герця і «чарівницю» та її товаришки. Хоча літописець не підтверджує факту спалення «чарівниці», проте зазначає, що поляки, піймавши ту чарівницю з її товаришкою, повтинали їм шиї... Козацький літописець Самійло Величко та вже згадуваний польський поет М. Кучкаревич сходяться на думці про те, що сестра полковника Донця Солоха з товаришкою таки брала участь в цьому поході, перебувала в бойовому козацькому таборі, «пробувала щастя в козацьких герцях»²¹, що личило лише найвідважнішим козакам.

Як бачимо, пам'ять про героїчні діяння жінок-войовниць українського пограниччя від середини XVI ст. почала тиражуватись на широкий людський загал з верхніх поверхів тогочасного литовсько-польсько-руського соціуму. Бо саме в цей період, а мова йде про XVI — середину XVII ст., на теренах Речі Посполитої складається дискурс про сильну, войовничу жінку-шляхтянку, степову амазонку, яка героїчно захищає східні кордони польсько-литовської держави²². Особливістю цього образу, стало значне розширення меж життєвого простору жінки-шляхтянки, вихід за рамки традиційного трикутника «чоловік-дім-родина» та освоєння жінкою традиційно чоловічих ролей воїна (воєяка), лідера мікрогрупи (командира), захисника домівки, рідного краю та батьківських традицій.

¹⁶ Яворницький Д.И. Очерки по истории Запорозьких Козаков и Новороссийского края. С.-Пб., 1889. - С. 128.

¹⁷ Кривошій О.П. «Сяньна жінка» зі зброєю в українському історико-географічному дискурсі XVI - XIX ст. / О.П. Кривошій // Київська старовина. 2012. - №1(403). - С. 17-30.

¹⁸ Мищик Ю.А., Стороженко І.С., Плохий С.М. та ін. «Ті слави козацької повік не забудем...»: Історико-краєзнавчі нариси про пам'ятні місця Дніпропетровщини періоду Визвольної війни українського народу 1648-1654 років. - Дніпропетровськ., 1989. - С. 104-105.

¹⁹ Там само - С. 105.

²⁰ Історичні пісні. / АН України, Інститут мистецтвознавства фольклору та етнографії/ Упор. Березовський І.П., Родіна М.С., Хоменко В.Г.; Нотн. мат. Гуменюк А.І.: Зб. ред. Рильського М.Г. і Іусянського К.Г. - К.: Видавництво академії наук Української РСР, 1961. - С. 356-358

²¹ В українських козаків та запорожців цією назвою позначало окремі сутички й поєдинки з представниками ворогів перед боєм (битвою), а також мирні змагання між січовниками. Військовий герць починався, як правило, з того, що один козак чи група козаків наближалася (пішки або на конях) до ворожих рядів (ворожого табору) і гучними викриками (часто пританцьовуючи) кликали противника поміряться силою. В такому двобої, як правило, брали участь найдосвідченіші воєяки, фізично найсильніші лицарі. Перемога в герці підносила бойовий дух козаків, вселяла віру в свої сили й впливала на морально-психологічний дух ворожого війська.

²² В польській та староукраїнській літературі XVI - XVII ст. навіть складається окремий літературний жанр, в якому прославляються (а не висміюються, як то було звичай у більшості країн Західної Європи) «надавничайні жінки, які ведуть себе як чоловіки» і втілюють гідний для наслідування архетип жіночої потуги. Ці жінки успішно полювали на диких тварин, очолювали армії і повстанські загони, організовували оборону фортець і замків, звільняли з полону бранців, а також здійснювали інші «нежіночі» вчинки. Шанований польський поет XVI ст. Ян Кохановський (1530-1584), відображаючи в своїй творчості підпорядковану тенденціям часу і простору соціальну діяльність еліти тогочасного литовсько-польсько-руського соціуму, мав за переконання тезу про те, що історія слов'ян починається з жінок, войовничих амазонок, які, прийшовши в Скіфію, заснували на її території дві Сарматії - польську та українську (руську). Подвиги войовничих амазонок, врешті, стали частиною сарматської ідеології, що її виробила і сповідувала в означений період польсько-литовсько-руська шляхта. Див.: Кривошій О. Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорозжя. Військово-історичний аспект / О. Кривошій // Мандрівець. - 2011. - №5. - С. 23 - 26.